

Γεωγραφίες

Αρ. 33 (2019)

Γεωγραφίες, Τεύχος 33, 2019

«CO-HAB ATHENS»: ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥ ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Αλέξανδρος Παπαγεωργίου

«CO-HAB ATHENS»: ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥ ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Αλέξανδρος Παπαγεωργίου¹

Περίληψη

Η «Co-Hab Athens» είναι μια άτυπη ερευνητική ομάδα που ασχολείται με τη μελέτη και τη διάδοση της ιδέας της συνεταιριστικής κατοικίας και της συλλογικής ιδιοκτησίας. Το συγκεκριμένο μοντέλο συμβίωσης/συγκατοίκησης έχει εφαρμοστεί με επιτυχία σε διάφορες περιοχές του κόσμου, ωστόσο στην Ελλάδα δεν υπάρχει σχετική εμπειρία. Η ομάδα «Co-Hab Athens» εξετάζει υπό ποιες προϋποθέσεις και με ποιους τρόπους οι πολίτες της Αθήνας θα μπορούσαν να φανταστούν την υλοποίηση ενός αντίστοιχου εγχειρήματος στην πόλη τους.

Στο παρόν άρθρο περιγράφονται τα γεγονότα που οδήγησαν στη σύσταση της ομάδας, οι σημαντικότερες δράσεις της από το 2016 έως σήμερα, ο χαρακτήρας και οι στόχοι της, καθώς και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει στην παρούσα συγκυρία.

«Co-Hab Athens»: Activation of the collective imaginary for the creation of alternative forms of co-living in the city

Alexandros Papageorgiou

Abstract

«Co-Hab Athens» is an informal research group that is involved in exploring and disseminating the idea of cooperative housing and collective ownership. This model of co-living/cohabitation has been successfully applied in different areas of the world, however there is not any relevant experience in Greece. The group «Co-Hab Athens» investigates under which circumstances and in which ways citizens of Athens could imagine the realization of such an endeavor in their city.

In this article we describe the events that led to the formation of the group, the group's most significant actions since 2016, its character and goals, as well as the challenges it currently faces.

Εισαγωγή

Πώς μπορούμε να ενεργοποιήσουμε τη φαντασία μας και να οραματιστούμε νέους τρόπους συνύπαρξης και συγκατοίκησης; Τι είδους εργαλεία έχουμε στη διάθεσή μας, κατ' αρχάς για να διαμορφώσουμε ένα συλλογικό όραμα και στη συνέχεια για να κινηθούμε προς την υλοποίησή του στον αστικό χώρο; Πώς μπορούμε να εξασφαλίσουμε ότι η μονάδα συνεταιριστικής κατοικίας που θα επιδιώξουμε να δημιουργηθεί δεν θα πάρει τη μορφή περικόλειστης κοινότητας, αλλά θα είναι, αντιθέτως, ανοιχτή προς τη γειτονιά;

Αυτά και πολυάριθμα άλλα ερωτήματα έχει κληθεί να απαντήσει η άτυπη ερευνητική ομάδα «Co-Hab Athens» η οποία δημιουργήθηκε στις αρχές του 2016 με σκοπό αφενός τη διερεύνηση της κρίσης που πλήττει τα τελευταία χρόνια τον αθηναϊκό αστικό χώρο και συγκεκριμένα τον τομέα της στέγασης και αφετέρου

1. Κοινωνικός Ανθρωπολόγος, Υποψήφιος Διδάκτορας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, alexandros@nethood.org

την αναζήτηση λύσεων μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες για την ανάπτυξη ενός μοντέλου συλλογικής ιδιοκτησίας προσαρμοσμένου στα τοπικά συμφραζόμενα. Στο παρόν άρθρο περιγράφεται συνοπτικά η ως τώρα πορεία της ομάδας με έμφαση στα γεγονότα και στα δεδομένα που έχουν σταθεί καθοριστικά για τη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της.

Το υλικό για τη συγγραφή του παρακάτω κειμένου αντλείται από την άμεση εμπειρία και την ενεργό συμμετοχή του γράφοντος στις δραστηριότητες της «Co-Hab Athens» αλλά και από συνεντεύξεις που του παραχώρησαν ορισμένα από τα υπόλοιπα βασικά μέλη (Κ.Θ., Δ.Σ., Λ.Σ.). Επιχειρείται μια σύνθεση των διαφορετικών απόψεων των μελών της ομάδας και ταυτόχρονα η πιστή απόδοση των επιμέρους θέσεων της κάθε συνεντευξιζόμενης. Όπως μας λέει η βιβλιογραφία γύρω από τις εθνογραφικές μεθόδους, είναι δύσκολο, αν όχι ακατόρθωτο, να μιλήσεις για μια ομάδα αντικειμενικά και από απόσταση όταν είσαι μέρος της (Clifford 1986, Schepers-Hughes 1995, Amit 2003, Meadow 2013). Οι προσωπικές εντυπώσεις, απόψεις, βιώματα, επιθυμίες, προτιμήσεις, τουλάχιστον, επηρεάζουν, αν μάλιστα δεν αποτελούν το πρίσμα μέσα από το οποίο παρακολουθεί κανείς όσα συμβαίνουν εντός της ομάδας, τα λόγια που ανταλλάσσονται, την πορεία των σχέσεων, τα σχέδια που καταστρώνονται, τις αναπροσαρμογές που χρειάζονται, τους στόχους που επιτυγχάνονται και τις προσδοκίες που διαψεύδονται. Η ιδιότητα του βασικού μέλους παρέχει προνομιακή πρόσβαση σε πληροφορία, αλλά ταυτόχρονα διακυβεύει την αμεροληψία του υποκειμένου, ενώ η ίδια η παρουσία του συμβάλλει στη διαφοροποίηση του πεδίου στο οποίο συμμετέχει. Λαμβάνοντας αυτά υπόψη, κρίνεται θεμιτό να διευκρινιστεί ότι η συγκεκριμένη παρουσίαση της «Co-Hab Athens» αποτυπώνεται από έναν ανθρωπολόγο-ερευνητή που επιχειρεί την όσο γίνεται πιο αντικειμενική παράθεση των συσχετισμών και των γεγονότων που αφορούν, συγκροτούν και χαρακτηρίζουν την ομάδα, ενώ είναι αναμειγμένος σε αυτήν ενεργά και ταυτόχρονα μελετά τις εσωτερικές διεργασίες της στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής του.

Σύσταση και πρώτα βήματα

Η πολύπλευρη κοινωνική και οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας είχε δραματικές συνέπειες στην κα-

θημερινότητα και στις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων των ελληνικών πόλεων, εντεινοντας και φέρνοντας, παράλληλα, στην επιφάνεια διαχρονικά προβλήματα –ενδεικτικά: απουσία κοινωνικών δομών, πελατειακό κράτος, ατομικισμός– ενώ προκάλεσε σημαντικές αντιδράσεις και κινητοποιήσεις για τη διεκδίκηση βασικών δικαιωμάτων και αγαθών που βρέθηκαν στο στόχαστρο λόγω της ύφεσης και της εφαρμογής πολιτικών λιτότητας. Ταυτόχρονα, όμως, οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στην ανάδυση κοινωνικών εγχειρημάτων αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης (Rakopoulos 2014 και 2018) σε πρωτοφανή κλίμακα για τα ελληνικά δεδομένα. Τα εγχειρήματα αυτά διαμόρφωσαν καινοτόμες δράσεις και πρακτικές που θέτουν τις βάσεις για βαθύτερους κοινωνικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η συζήτηση για τη δυνατότητα ανάπτυξης καινοτόμων εγχειρημάτων συνεταιριστικής κατοικίας στην Ελλάδα.

Η δραστηριοποίηση των μελών της «Co-Hab Athens» είχε ως αφετηρία τα προβλήματα στον αστικό χώρο της Αθήνας και ειδικότερα την εντεινόμενη τα τελευταία χρόνια επισφάλεια στέγης. Ήδη πριν από τη σύσταση της ομάδας το κάθε μέλος ξεχωριστά είχε συμμετάσχει εθελοντικά σε συλλογικότητες, δημόσιες συζητήσεις, ερευνητικές ομάδες και εγχειρήματα που ασχολούνταν με τον δημόσιο χώρο, τα αστικά κοινά, τα κενά κτίρια, την κατοικία, τις παρεμβάσεις στην πόλη και τη γειτονιά με τη συμμετοχή των κατοίκων. Μέσα από σχετικές δράσεις και χάρη στα κοινά ενδιαφέροντα και τα κοινά δίκτυα γνωριμιών οι δρόμοι των ιδρυτικών μελών της ομάδας διασταυρώθηκαν.

Ένα συμβάν, σημαντικότερο από άλλα σε ορατότητα και κύρος, υπήρξε καταλυτικό για τον χαρακτήρα και τους στόχους της «Co-Hab Athens»: η Μπιενάλε της Βενετίας του 2016.² Με αφορμή την Μπιενάλε συναντήθηκαν και συνεργάστηκαν ερευνητές και ακτιβιστές από την Αθήνα, τη Ζυρίχη και τη Λειψία προκειμένου να εξετάσουν την προοπτική διαμόρφωσης μοντέλων συλλογικής ιδιοκτησίας για την Αθήνα. Βέβαια, η απαραίτητη προεργασία αναφορικά με τη δικτύωση των συμμετεχόντων στην «Co-Hab Athens» και στην κατεύθυνση του εγχειρήματος είχε συντελεστεί νωρίτερα. Δύο από τα μέλη της, η Κ.Θ. και ο Σ.Μ., ήταν μέλη της ομάδας «KOINO Athina»,³ σχήμα έρευνας και δράσης που διοργάνωνε διαρκές εργαστήριο για τα αστικά κοινά στην Αθήνα από το 2014. Η Δ.Σ. είναι, μεταξύ άλλων, μέλος του διεθνούς δικτύου

«INURA»⁴ για την αστική έρευνα και δράση, ενώ ο Π.Α., ερευνητής και ακτιβιστής, συνιδρυτής του μη κερδοσκοπικού οργανισμού «NetHood»⁵ με έδρα τη Ζυρίχη, διατηρεί στενούς δεσμούς φιλίας και συνεργασίας με μέλη συνεταιρισμών κατοικίας στην ελβετική πόλη. Όλοι οι προαναφερθέντες είχαν συναντηθεί πριν από το 2016 και είχαν διαπιστώσει τα κοινά ενδιαφέροντα και θέσεις τους. Το εργαστήριο στη Βενετία διοργανώθηκε με βάση την εμπειρία από το εργαστήριο «AKINHTO»⁶ στην Μπιενάλε της Αθήνας τον Μάιο 2016 και την επίσκεψη των Δ.Σ. και Κ.Θ. στη Ζυρίχη⁷ για ένα τριήμερο νομαδικό εργαστήριο⁸ που διοργάνωσαν το «NetHood» και το «INURA» Ζυρίχης το καλοκαίρι του 2016.

Σταδιακά τα ατομικά ενδιαφέροντα και οι επιθυμίες συνέκλιναν, εκφράστηκαν συλλογικά και μετατράπηκαν σε στόχους της ομάδας. Την εποχή που έλαβε χώρα η Μπιενάλε είχε εμπεδωθεί από τους συμμετέχοντες ότι η συνεταιριστική κατοικία και η συλλογική ιδιοκτησία, διαφορετικές εκδοχές των οποίων έχουν εφαρμοστεί σε πόλεις της Ελβετίας, της Γερμανίας και όχι μόνο, θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια βιώσιμη λύση για προβλήματα που αντιμετωπίζει η πόλη της Αθήνας. Επιπλέον, τα μέλη της «Co-Hab Athens» έκριναν σημαντική την προσπάθεια να επεξεργαστούν ένα σενάριο συλλογικής κατοίκησης που θα διαπνέεται από τις συνεταιριστικές αρχές.

Στο πλαίσιο αυτής της διαπίστωσης μελετήθηκαν περιπτώσεις από το εξωτερικό στις οποίες επινοήθηκαν και εφαρμόστηκαν τέτοιου είδους μοντέλα και έγινε η υπόθεση της μετατροπής και της «μετάθεσής» τους στον αθηναϊκό χώρο και στην ελληνική πραγματικότητα με στόχο τον σχεδιασμό και δυνητικά την υλοποίηση του πρώτου συνεταιρισμού κατοικίας στην Ελλάδα. Αξίζει να επισημανθεί ότι τα τελευταία χρόνια παρατηρείται διεθνώς ένα ρεύμα από παρόμοια εγχειρήματα μεταφοράς γνώσης από κράτη με παράδοση και εμπειρία στη συνεταιριστική κατοικία προς κράτη όπου κρίνεται χρήσιμη η εισαγωγή τέτοιων πρακτικών (Apostol 2015, Lohry 2017).⁹ Οι φορείς που ενεργοποιούν, συνήθως, τέτοιες διαδικασίες είναι εθελοντικές ομάδες ερευνητών και ακτιβιστών, όπως στην περίπτωση της «Co-Hab Athens».

Η συζήτηση περιστράφηκε γύρω από τα οξεία προβλήματα που συναντώνται στο ελληνικό πλαίσιο σήμερα –κόκκινα δάνεια, ανεργία, κενά κτίρια και διαμερίσματα (Μαλούτας και Σπυρέλλης 2016), ενεργειακή

φτώχεια (Βαταβάλη και Χατζηκωνσταντίνου 2016), απουσία χρηματοδοτήσεων μεταξύ άλλων– και τον τρόπο με τον οποίο το συνεταιριστικό μοντέλο θα μπορούσε να συμβάλλει θετικά. Βεβαίως, οι μεγάλες διαφορές μεταξύ των θεσμικών και πολιτισμικών πλαισίων αναφοράς –Ελβετία, Γερμανία από τη μια μεριά και Ελλάδα από την άλλη– αποκλείει την εύκολη μεταφορά δοκιμασμένων μοντέλων από το εξωτερικό και οποιαδήποτε προσπάθεια υλοποίησης ενός συνεταιριστικού εγχειρήματος στην Αθήνα προϋποθέτει μια ιδιαίτερα σύνθετη και μακροχρόνια διαδικασία προσαρμογής στα τοπικά δεδομένα. Επιπλέον μέσα από τη συζήτηση αναδείχθηκαν οι δυνατότητες άντλησης έμπνευσης από τα υλοποιημένα παραδείγματα των άλλων πόλεων, λόγου χάρη, για τεχνογνωσία επιμέρους λεπτομερειών στο θεσμικό πλαίσιο, για τους τρόπους χρηματοδότησης, για τον σχεδιασμό και τη λειτουργία συνεταιριστικών εγχειρημάτων, καθώς και για τη δυνατότητα απτής υποστήριξης της προσπάθειας στην Αθήνα με άμεση χρηματοδότηση από τους συνεταιριστικούς φορείς του εξωτερικού, εφόσον ωριμάσει ένα πρώτο πιλοτικό εγχείρημα συλλογικής κατοικίας.

Δεδομένου ότι ένας συνεταιρισμός προϋποθέτει ενημερωμένα, ενεργά μέλη που διαμορφώνουν και υποστηρίζουν συλλογικά το κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας του και δεν αναθέτουν τη σύστασή του σε εξωτερικούς φορείς, ήταν πλέον σαφές για την ομάδα «Co-Hab Athens» ότι θα χρειαζόταν χρόνος για τη διάδοση της ιδέας, την εξοικείωση ενδιαφερόμενων ατόμων με τις παραμέτρους της, την από κοινού επεξεργασία ενός σχεδίου και μέσα από αυτές τις έντονα κοινωνικές διαδικασίες χρόνος για τη δημιουργία των σχέσεων εμπιστοσύνης που κρίνονται απαραίτητες για την ανάληψη δέσμευσης, ειδικά καθώς πρόκειται για εγχείρημα που αφορά τη στενή συνύπαρξη στον φυσικό χώρο και μάλιστα στο σημερινό περιβάλλον εκτεταμένης ανασφάλειας.

Επιπλέον, στο εργαστήριο στην Μπιενάλε επισημάνθηκε από τους Έλληνες συμμετέχοντες η ανάγκη για θέαση της κατάστασης μέσα από το ευρύτερο πρίσμα της κοινωνικής επισφάλειας και όχι μόνο σε σχέση με την παροχή λύσεων για την ίδια τη στέγαση. Ως στόχος ορίστηκε η δημιουργία συνεταιριστικών δομών που θα επιδίωκαν την κάλυψη ευρύτερων αναγκών, ενσωματώνοντας κοινόχρηστες χρήσεις –παιδικούς σταθμούς, φροντίδα για τους ηλικιωμένους κ.ά.– για τα μέλη του συνεταιρισμού αλλά και για τη γειτονιά

αναβαθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο την ποιότητα διαβίωσης τοπικά. Τέτοιου είδους μη κερδοσκοπικές επιχειρηματικές δραστηριότητες θα συνέβαλαν, εξάλλου, και στην οικονομική βιωσιμότητα του συνεταιρισμού.

Σε συνέχεια της εμπειρίας της Μπιενάλε και στο πλαίσιο της διάδοσης της ιδέας της συνεταιριστικής κατοικίας και του ανοίγματος προς τους πολίτες η «Co-Hab Athens» διοργάνωσε μια ημερίδα στον Σύλλογο Αρχιτεκτόνων¹⁰ και ένα εργαστήριο στο πανευρωπαϊκό συνέδριο για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία UNIVERSSE 2017.¹¹ Η επιλογή του κοινού απεύθυνσης και στις δύο περιπτώσεις δεν είχε να κάνει με «κοινοότητες» –επιστημονική και συνεργατική– στις οποίες η «Co-Hab Athens» «ανήκει», αλλά περισσότερο με κύκλους με τους οποίους τα μέλη της ομάδας διατηρούν σχέσεις και από τους οποίους θα μπορούσαν να προκύψουν ενδιαφερόμενα άτομα πρόθυμα να πάρουν μέρος στη συζήτηση ή να συμμετέχουν ενεργά στην εξορισμού ανοιχτή ομάδα. Η «Co-Hab Athens» δεν κατατάσσει τον εαυτό της σε συγκεκριμένη πολιτική κοινότητα ή κατηγορία δράσεων, ενώ σκοπό της ομάδας αποτέλεσε εξαρχής η διάδοση της ιδέας προς πάσα κατεύθυνση, ανεξαρτήτως του κοινωνικού υποβάθρου των πιθανών ενδιαφερόμενων.

Στην εκδήλωση στον Σύλλογο Αρχιτεκτόνων το ερώτημα τέθηκε σαφώς και κατηγορηματικά από τους αρχιτέκτονες συναδέλφους των μελών της «Co-Hab Athens»: «Ποιο είναι το υποκείμενο στην Ελλάδα που θα συμμετείχε σε μια τέτοια δράση; Εσείς οι ίδιοι θα μένατε σε μια συνεταιριστική κατοικία;». Από το εργαστήριο στο UNIVERSSE ανέκυψε η ίδια απορία. Ποιοι είναι οι άνθρωποι που θα στελέχωναν ένα εγχείρημα στην Ελλάδα, όπου δεν υπάρχει παράδοση σε παρόμοιες πρακτικές¹² και όπου το ποσοστό ιδιοκατοίκησης είναι υψηλό, ενώ είναι αμφίβολο αν οι άνθρωποι που έχουν ανάγκη για άμεση επίλυση του στεγαστικού τους προβλήματος θα συμμετείχαν σε μια μακροχρόνια συλλογική διαδικασία με αβέβαιη κατάληξη, όταν, μάλιστα, ακόμη και αν το εγχείρημα ευοδωνόταν, θα απαιτούσε από τους συμμετέχοντες την καταβολή ενός σεβαστού ποσού ως μερίδιο του αρχικού κεφαλαίου; Η «αναζήτηση» του συλλογικού υποκειμένου που θα συνδιαμόρφωνε και θα δημιουργούσε ένα εγχείρημα συλλογικής ιδιοκτησίας είναι κομβικής σημασίας και διατρέχει μέχρι σήμερα τους προβληματισμούς και τις συζητήσεις που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της δραστηριότητας της «Co-Hab Athens».

Εργαστήριο συμμετοχικού σχεδιασμού

Παρ' όλες τις αντικειμενικές δυσκολίες η ομάδα «Co-Hab Athens», διατηρώντας την πίστη της στην αξία ενός δυναμικού συνεταιριστικού εγχειρήματος κατοικίας και στη δυνατότητά του για ανταπόκριση στις ανάγκες έστω μερίδας των πολιτών των ελληνικών πόλεων και ειδικά της Αθήνας, αποφάσισε να συνεχίσει την προσπάθεια για διάδοση της ιδέας, για μελέτη και συμμετοχικό σχεδιασμό μιας υλοποιήσιμης πρότασης. Στόχος της ομάδας «Co-Hab Athens» ήταν να συμβάλει στη συζήτηση για τη δυνατότητα ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών κατοίκησης προκειμένου να αντιμετωπιστεί η στεγαστική επισφάλεια μέσα από συλλογικές διαδικασίες, εστιαζόμενη στην προσπάθεια ενεργοποίησης και συμμετοχής των πολιτών. Λαμβάνοντας, επίσης, υπόψη την εμπειρία από διάφορα παραδείγματα του εξωτερικού, είχε διαπιστώσει ότι ορθότερη πρακτική συνιστά η ενεργοποίηση συμμετοχικών διαδικασιών με ενδιαφερόμενα άτομα ήδη από τη φάση της διάγνωσης αναγκών και του σχεδιασμού μιας τοπικά προσαρμοσμένης πρότασης, παρότι η πρακτική αυτή μπορεί να αποδειχθεί επίπονη και μακροχρόνια.

Έπειτα από επαφές μελών της «Co-Hab Athens» με την Επιτροπή Πρωτοβουλίας Κατοίκων Εξαρχείων, συμφωνήθηκε να φιλοξενηθεί στον χώρο της Πρωτοβουλίας ένα ανοιχτό μηνιαίο εργαστήριο συμμετοχικού σχεδιασμού το οποίο έλαβε χώρα μεταξύ Νοεμβρίου 2017 και Ιουνίου 2018. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εστίαση του ενδιαφέροντος όσων συμμετείχαν στο εργαστήριο, και ειδικά των μελών της Πρωτοβουλίας Κατοίκων Εξαρχείων, ποίκιλε και δεν αφορούσε απαραίτητα τη δημιουργία συνεταιρισμού κατοικίας με σκοπό τη διαμονή σε αυτόν. Για κάποιους ήταν η πολιτική διάσταση της συζήτησης για συλλογική δράση και ιδιοκτησία που είχε σημασία, για άλλους η φροντίδα και η αναζωογόνηση της γειτονιάς και του δημόσιου χώρου ή ακόμη η διαχείριση και η συντήρηση των κτιρίων στα οποία διέμεναν.

Ως διοργανώτρια ομάδα η «Co-Hab Athens» αποφάσισε να μην προκαθορίσει τις θεματικές και την πορεία του εργαστηρίου, αλλά να επιτρέψει την έκφραση διαφορετικών προβληματισμών σχετικά με τον αστικό χώρο και την κατοικία. Ως εκ τούτου συζητήθηκαν σε διαδοχικές συζητήσεις διάφορα ζητήματα που απασχολούσαν άμεσα τους συμμετέχοντες –η διαχείριση της πολυκατοικίας, τα κόκκινα δάνεια και οι πλειστη-

ριασμοί, οι κοινωνικές υποδομές για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες στις γειτονίες, η δυνατότητα αξιοποίησης άδειων και εγκαταλειμμένων διαμερισμάτων και κτιρίων-, καθώς και οι πιθανοί τρόποι μέσω των οποίων ένα μοντέλο συλλογικής ιδιοκτησίας θα μπορούσε να αποτελέσει ουσιαστική και βιώσιμη λύση.

Το εργαστήριο μπορεί να απέκλινε από την επεξεργασία ενός μοντέλου συνεταιριστικής κατοικίας, ωστόσο αποδείχθηκε ιδιαίτερα γόνιμη διαδικασία και συνέβαλε τόσο στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων τα οποία παραμένουν επίκαιρα και λαμβάνονται υπόψη στον τρέχοντα σχεδιασμό της «Co-Hab Athens» όσο και στη διαδικασία αναστοχασμού της ομάδας.

Μεταξύ αυτών, αναφέρονται επιλεκτικά τα παρακάτω.

Μεταφορά γνώσης

Καταρχήν, διαπιστώθηκε ότι η παράθεση παραδειγμάτων από «ξένα», άγνωστα πλαίσια μπορεί εύκολα να απορριφθεί, όταν, βάσει της επικρατούσας αναπαράστασης, το αναφερόμενο πλαίσιο (λόγου χάρι Ζυρίχη) τοποθετείται «μακριά» σε σχέση με το εντόπιο και έτσι δυσχεραίνεται η δυνατότητα σύνδεσής του με το οικείο: «τι σχέση έχουμε εμείς με τη Ζυρίχη;». Η ισχύς της διαπίστωσης αυτής είναι ακόμη μεγαλύτερη σε περιπτώσεις όπως η εξεταζόμενη, όπου το μοντέλο ή η τεχνογνωσία δεν μπορούν να μεταφερθούν αυτούσια από το ένα πλαίσιο στο άλλο, αλλά, αντίθετα, πρέπει να θεμελιωθούν εξ αρχής με διαφορετικά θεσμικά, οικονομικά και πολιτισμικά δεδομένα. Μετά το πέρας του εργαστηρίου στα Εξάρχεια, τα μέλη της «Co-Hab Athens» είχαν συμπεράνει ότι τα παραδείγματα από διαφορετικά πλαίσια είναι προτιμότερο να περιορίζονται σε πρώτη φάση σε απλές αναφορές ως πηγή έμπνευσης και έναυσμα για σκέψη και πιθανώς δράση και όχι να παρουσιάζονται ως πρότυπα που οφείλουν ή δικαιούνται να ορίσουν τις κατευθυντήριες γραμμές του οικείου εγχειρήματος. Αργότερα, όταν αυτό θα έχει ωριμάσει και θα πλησιάζει η υλοποίησή του, όταν δηλαδή θα έχουν διαπιστωθεί συγκεκριμένες ανάγκες, ενδεχομένως να φανεί χρήσιμη η δοκιμή πρακτικών τρόπων αντιμετώπισης που εφαρμόστηκαν σε άλλο πλαίσιο για παρεμφερή επιμέρους ζητήματα. Στο αρχικό στάδιο της διαδικασίας, ωστόσο, η θέση ενός δυσέφικτου, μη οικείου στόχου δεν κρίνεται ωφέλιμη. Αντι-

θέτως, μπορεί να οδηγήσει εύκολα στον αποπροσανατολισμό και την απογοήτευση. Με άλλα λόγια, η αξία ενός εφαρμοσμένου «ξένου» παραδείγματος στα πρώτα βήματα ενός εγχειρήματος έχει να κάνει, μάλλον, λιγότερο με τον τρόπο με τον οποίο επιτεύχθηκε και περισσότερο με το γεγονός ότι έχει πραγματοποιηθεί, ότι έχει υλική υπόσταση.

Εξάλλου, κάθε γνωστή εφαρμογή αντίστοιχου εγχειρήματος διεθνώς είναι μοναδική βάσει των κατά τόπους ιδιαιτεροτήτων και δυνατοτήτων (Davidovici 2017). Στην πραγματικότητα, η άντληση γνώσης αφορά γενικές αρχές και οδηγίες που υπερβαίνουν το θεσμικό και πολιτισμικό πλαίσιο, όπως η έμφαση στη συνεργασία, τη συμμετοχή και την αυτοοργάνωση, η διασφάλιση ισοτιμίας, πολυφωνίας και δημοκρατικότητας. Τα μέλη της «Co-Hab Athens» έχουν επίγνωση ότι αυτές οι αρχές σε συνδυασμό με τις ανάγκες και τις επιθυμίες που εκφράζονται από τους συμμετέχοντες σε ένα εγχείρημα αφενός αποτελούν τα κύρια εργαλεία μέσω των οποίων αποσυναρμολογείται και επανασυναρμολογείται η μεσολαβημένη γνώση, ώστε να αποκτήσει περισσότερη ανθεκτικότητα και χρησιμότητα τοπικά (Meyer 2010) και αφετέρου συνιστούν τη βάση του αφηγήματος που νομιμοποιεί και περιγράφει τους στόχους και νοηματοδοτεί τις ενέργειες που θα εκτελεστούν για την επίτευξη των στόχων αυτών. Ωστόσο, παρόλο τον «παραγκωνισμό» της έξωθεν πηγάζουσας παραδεδεγμένης γνώσης, δεδομένου ότι αυτή έχει εμπνεύσει τα μέλη της «Co-Hab Athens» που εξακολουθούν να αποτελούν τους κυριότερους υποκινητές της διαδικασίας, παραμένει πάντα παρούσα στην έκφραση των αναπαραστάσεων για ένα εφικτό μέλλον.

Βιωμένη εμπειρία

Στο εργαστήριο αναδείχθηκε, επίσης, η σημασία της βιωμένης εμπειρίας. Εφόσον έχουν επισκεφθεί συνεταιρισμούς κατοικίας, για τα μέλη της «Co-Hab Athens» η ύπαρξη αυτών δεν ανήκει στη σφαίρα της φαντασίας. Ωστόσο, για πολλούς από τους συμμετέχοντες στο εργαστήριο η έλλειψη «αυτόπτου» μαρτυρίας καθιστούσε τα παραδείγματα «λιγότερο πραγματικά», καθώς η απουσία παρόμοιων παραστάσεων παρεμπόδιζε τη δυνατότητα αναπαράστασης. Παρατίθεται περιστατικό σχετικά με την αξία τού να δει κανείς κάτι «με τα μάτια του»: Το καλοκαίρι του 2018 η χορωδία

της Πρωτοβουλίας Κατοίκων Εξαρχείων παρειαρέθηκε σε διεθνή συνάντηση στη Λειψία και φιλοξενήθηκε σε συνεταιρισμό κατοικίας. Μέλος της χορωδίας που είχε συμμετάσχει την περασμένη χρονιά στο εργαστήριο για τη συλλογική κατοικία και άκουγε τις μαρτυρίες για συνεταιρισμούς του εξωτερικού με επιφύλαξη, εκμυστηρεύτηκε στον γράφοντα ότι εντυπωσιάστηκε: «ήταν φοβερά, πρέπει να το κάνουμε κι εμείς».

Είναι γεγονός ότι στο ελληνικό πλαίσιο οι κυρίαρχες παραστάσεις και αναπαραστάσεις σχετικά με τη συστέγαση ατόμων είναι σχετικά περιορισμένες σε αριθμό και ποικιλομορφία και αφορούν την οικογενειακή συγκατοίκηση, θεσμικές δομές –γηροκομεία, ορφανοτροφεία, φοιτητικές εστίες κ.ά.–, συγκατοικήσεις φοιτητών ή καταλήψεις στέγης. Σε μεγάλο βαθμό επικρατούν οι αναπαραστάσεις, ως προϊόν μεσολάβησης, οι οποίες έχουν διαμορφωθεί μέσω στερεοτυπικών αφηγήσεων και συχνά ιδεολογικά φορτισμένων ερμηνειών τρίτων και όχι μέσω άμεσης προσωπικής εμπειρίας. Υποθέτουμε, συνεπώς, τη δυσκολία που μπορεί να εμπεριέχει η ενεργοποίηση της φαντασίας για τη σύλληψη μιας ιδιαιτέρως μη οικείας συνθήκης –όσον αφορά τη χωρική διάταξη, την οργανωτική δομή, τις κοινωνικές σχέσεις– για την υποστήριξη της οποίας δεν μπορεί κανείς να ανατρέξει σε κάποια γνώριμη μορφή μεσολαβημένης γνώσης.

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη τη βαρύτητα της βιωματικής διάστασης, τα μέλη της «Co-Hab Athens» κρίνουν σημαντική αφενός τη διοργάνωση επισκέψεων σε υπάρχοντες συνεταιρισμούς στο εξωτερικό για τα άτομα που θα ενδιαφερθούν να αποτελέσουν το σώμα του μελλοντικού συνεταιρισμού και αφετέρου την πραγματοποίηση του πρώτου παραδείγματος στην Αθήνα του οποίου η υλική παρουσία στον φυσικό χώρο θα προσφέρει στερεότερη βάση για την εξέταση και τον οραματισμό περαιτέρω δυνατοτήτων.

Όραμα

Όπως προαναφέρθηκε, αναγνωρίζεται καθολικά τόσο από τα μέλη της «Co-Hab Athens» όσο και από έμπειρους φίλους από συνεταιρισμούς του εξωτερικού και από συμμετέχοντες στο εργαστήριο ότι είναι σημαντικό να πραγματοποιηθεί ένα πρώτο παράδειγμα, να πάρει σάρκα και οστά ένας πρώτος συνεταιρισμός,

ακόμη κι αν δεν ανταποκρίνεται στο ιδανικό προβλεπόμενο σενάριο, ακόμη και με ατέλειες, καθώς η υλική του υπόσταση θα έχει εκτοπίσει την ιδέα από το πεδίο του φανταστικού και θα την έχει μεταθέσει στο πεδίο του υπαρκτού.

Πέραν της «μετάφρασης» και αναπροσαρμογής μιας «ιδιωματικής», τοπικά εμπεδωμένης γνώσης, τα μέλη της «Co-Hab Athens» έχουν αναλάβει το έργο της κινητοποίησης και προώθησης αυτού του εγχειρήματος και κατέχουν, συνεπώς, κεντρική θέση σε αυτό. Αντίθετα με άλλες πρωτοβουλίες στο εξωτερικό, στην ελληνική περίπτωση το εγχείρημα δεν γεννήθηκε οργανικά από μία εντοπισμένη στον (αστικό) χώρο κοινότητα που θα παρακινούνταν από συλλογικά διαγνωσμένες ανάγκες και θα επέλεγε η ίδια την ιδεολογική επένδυση της δράσης της. Η συνθήκη αυτή τοποθετεί τα μέλη της «Co-Hab Athens» σε θέση αυξημένης ευθύνης και αρμοδιότητας, καθώς αφορά τη δημιουργία ενός ρεαλιστικού οράματος για συνύπαρξη στο αστικό περιβάλλον, την ενίσχυση της πίστης στην αξία του οράματος αυτού και της πεποίθησης ότι μπορεί να υλοποιηθεί παρ' όλες τις αντιξοότητες.

Βάσει των παραπάνω αναδεικνύεται ο καθοριστικής σημασίας ρόλος των μεσαζόντων σε διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού μια και υπερβαίνει την απλή μεταφορά τεχνικών προτύπων και κανονισμών και συνδέεται με τη διάπλαση του πολιτικού χαρακτήρα ενός εγχειρήματος, τον σχηματισμό των «αντιλήψεων περί δυνατότητας» και την ευθύνη για την παραγωγή ελπίδας. Συγκεκριμένα, η ομάδα «Co-Hab Athens» προσπαθεί να βρει τρόπους, ώστε να δώσει ερεθίσματα για τη δημιουργία ενός καινούριου φανταστικού, να «απεικονίσει» διαφορετικούς τρόπους ζωής στην πόλη οι οποίοι θα στηρίζονται, ωστόσο, σε πραγματικές κοινωνικές ανάγκες, σε βιώσιμα οικονομικά δεδομένα και θα υποστηρίζονται θεσμικά, στοχεύοντας σε ένα ρεαλιστικό μοντέλο που θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί με τους υπάρχοντες όρους και όχι βάσει φανταστικών συνθηκών.

Παράλληλα, η σταδιακή ενίσχυση της δραστηριότητας γύρω από την κοινωνική οικονομία και η βαθμιαία εξοικείωση του κοινού και επίσημων φορέων με σχετιζόμενες έννοιες συγκροτούν ένα πλαίσιο που θα μπορούσε, ενδεχομένως, να ωφελήσει και την ανάπτυξη της συνεταιριστικής κατοικίας στην Ελλάδα, καθώς διέπεται από παρόμοιες αρχές –δημοκρατική συμμετοχή, αλληλεγγύη, περιορισμός της συσσώρευ-

σης και επανεπένδυση των κερδών για την επέκταση του σκοπού κ.ά.— και θα μπορούσε να επωφεληθεί από θεσμικά και χρηματοδοτικά εργαλεία ενίσχυσης της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (ΚΑΛΟ) Βεβαίως, η δημιουργία μιας συνεταιριστικής μονάδας κατοικίας έχει επιπλέον δυσκολίες στην εφαρμογή από ό,τι τα περισσότερα εγχειρήματα κοινωνικής επιχειρηματικότητας που συναντάμε στο ελληνικό πλαίσιο (και που αφορούν συνήθως υπηρεσίες) κυρίως λόγω του υψηλού αρχικού κεφαλαίου που απαιτεί. Από την άλλη, η επέκταση της αστικής μεγέθυνσης και οι διογκούμενες κερδοσκοπικές πιέσεις στον τομέα των ακινήτων έχουν φέρει το ζήτημα της κατοικίας στο πολιτικό επίκεντρο διεθνώς, καλώντας όχι μόνο για ενεργοποίηση της φαντασίας αλλά και για πολιτική βούληση προς την εξεύρεση βιώσιμων λύσεων.

Παρούσα συγκυρία

Κατά την ολοκλήρωση του πρώτου κύκλου του εργαστηρίου τον Ιούνιο του 2018, τα μέλη της «Co-Hab Athens» επανέφεραν το ζήτημα της συνεταιριστικής κατοικίας με τη σύμφωνη γνώμη των συμμετεχόντων. Από τον Σεπτέμβριο του 2018 ο σχεδιασμός συνεχίζεται μέσω μηνιαίων συναντήσεων του εργαστηρίου, δίχως να δίνεται έμφαση σε κάποια συγκεκριμένη περιοχή της Αθήνας. Επί του παρόντος, η ομάδα επεξεργάζεται τις βασικές παραμέτρους που θα διέπουν ένα εγχείρημα συνεταιριστικής κατοικίας –οργανωτική δομή, οικονομικό μοντέλο, καταστατικό– και ενημερώνει τη δημόσια εικόνα της (ιστότοπος, έντυπο υλικό), ώστε να βελτιώσει την ορατότητά της ενόψει επικείμενων δημόσιων παρεμβάσεων. Τα μέλη της «Co-Hab Athens» δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο άνοιγμα προς την κοινωνία για τη διάδοση της ιδέας της συλλογικής ιδιοκτησίας μέσω δημόσιων εκδηλώσεων, συζητήσεων και εργαστηρίων.

Η «Co-Hab Athens» είχε θέσει ως βασικούς στόχους τον σχεδιασμό και τη δημιουργία του πρώτου συνεταιρισμού κατοικίας στην Ελλάδα και τη διαμόρφωση ενός μοντέλου που θα μπορέσει να αποτελέσει γνωστική και οργανωτική βάση για άλλες ομάδες πολιτών που θα θελήσουν να υλοποιήσουν ένα παρόμοιο εγχείρημα. Τα μέλη της ομάδας είχαν εξ αρχής επίγνωση ότι, αν και εκπροσωπούν το εγχείρημα και αποτελούν τους κυριότερους παράγοντες στη διαμόρφωση

του χαρακτήρα του σήμερα, η μελλοντική εξέλιξή του οφείλει να παραμείνει ανοιχτή σε αναπροσαρμογές και επανερμηνείες, ενώ δεν διεκδικούν κυριότητα ούτε περιχαράκωνουν το εγχείρημα, την ιδιότητα του μέλους ή τη γνώση που παράγεται από τη διαδικασία. Επομένως, το αποτέλεσμα της εργασίας της ομάδας θα πρέπει να είναι ακέραιο και σαφές ως προς το οργανωτικό, τεχνικό και οικονομικό πλαίσιο, αλλά και αρκετά ευέλικτο έτσι ώστε να μπορεί να προσαρμοστεί στις ανάγκες και τους στόχους μιας άλλης πρωτοβουλίας. Όπως έλεγε η Κ.Θ. το 2017: «Για εμένα, ιδανικά, μέσα από δυο-τρία εργαστήρια σε διαφορετικές γειτονιές να φτιαχτεί ένα εγχειρίδιο για το πώς μπορεί κανείς να το κάνει και μετά να εξαπλωθεί, να υπάρχουν ομάδες που το συζητάνε σε γειτονιές χωρίς να χρειάζεται να είναι παρών κάποιος από εμάς».

Η «Co-Hab Athens» αυτοπροσδιορίζεται κυρίως ως ερευνητική ομάδα, ως «πυκνωτής γνώσης» ή ως φορέας διαμεσολάβησης ή διευκόλυνσης (facilitator), αλλά, ταυτόχρονα, και ως ομάδα έρευνας–δράσης, πρωτοβουλίας και προώθησης. Μολονότι είχε συγκροτηθεί και εξακολουθεί να λειτουργεί κυρίως ως ένας φορέας που μεσολαβεί για τη διάχυση ιδεών που έχουν εφαρμοστεί με σκοπό τη σύνθεση νέων ιδεών προς εφαρμογή, έχει διαπιστωθεί από τα μέλη της η ανάγκη για δραστηριοποίηση στο επίπεδο της ενεργούς προαγωγής του στόχου της υλοποίησης. Παρατηρώντας την πορεία της «Co-Hab Athens» τα τελευταία δύο χρόνια, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η προσπάθεια για επίτευξη αμφότερων των προαναφερθέντων στόχων φέρνει στο προσκήνιο κατά διαστήματα τη διαπίστωση των δυσκολιών της ομάδας για ικανοποιητική ανταπόκριση και στους δύο και την ταλάντευσή της όσον αφορά το αντικείμενο και την ταυτότητά της.

Για παράδειγμα, έχει προκύψει αρκετές φορές το ερώτημα αν θα έμεναν τα ίδια τα μέλη σε συνεταιρισμό κατοικίας, αλλά και η απορία αν η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι καθοριστική για την ευόδωση της προσπάθειας. Η αλήθεια είναι ότι τα αρχικά μέλη της «Co-Hab Athens» δεν έχουν ανάγκη για στέγαση, τουλάχιστον επί του παρόντος. Το κίνητρο για την ενασχόλησή τους έχει να κάνει με τα ευρύτερα κοινωνικά και πολιτικά οφέλη που θα προέκυπταν από την πραγματοποίηση ενός τέτοιου εγχειρήματος. Είναι γνωστό από παραδείγματα στο εξωτερικό ότι η συμμετοχή στις διεργασίες για τη συγκρότηση ενός συνεταιρισμού μπορεί να αφορά τόσο μέλη που επιδιώκουν να κατοικήσουν στις

κατοικίες του συνεταιρισμού όσο και μέλη που δεν ενδιαφέρονται να κατοικήσουν, αλλά επιθυμούν να ωφεληθούν από άλλες δραστηριότητες και υπηρεσίες και να στηρίζουν τον σκοπό. Η διττή διάσταση της ιδιότητας μέλους και η πολλαπλότητα των κινήτρων δεν επηρεάζει την πορεία του εγχειρήματος, καθώς η θεσμικά αναγνωρισμένη και κοινωνικά εμπεδωμένη υπόσταση των συνεταιρισμών κατοικίας εγγυάται την υλοποίηση με ενεργή ανάμειξη μελών και από τις δύο κατηγορίες.

Στην Ελλάδα, όμως, ελλείπει πρωτύτης εμπειρίας αντίστοιχων πρωτοβουλιών ή θεσμικής υποστήριξης, είναι το «πολιτικό» κίνητρο αρκετά ισχυρό από μόνο του, ώστε να προωθηθεί ενεργά το εγχείρημα; Στη διάρκεια των προηγούμενων ετών έχουν επικοινωνήσει με την «Co-Hab Athens» διάφοροι ενδιαφερόμενοι για ανεύρεση κατοικίας. Ωστόσο, η πλειονότητα εξ αυτών αναζητά μια έτοιμη λύση. Απουσία υποκειμένων που θα ήταν διατεθειμένα να συμμετέχουν στη διαδικασία διαμόρφωσης του συνεταιρισμού, ορισμένα μέλη της «Co-Hab Athens» έχουν αναρωτηθεί κατά πόσο ο περιορισμός της δέσμευσής τους στο επίπεδο της επεξεργασίας και διάχυσης της ιδέας υπονομεύει τη μετάβασή της από το πεδίο του φανταστικού στο πεδίο του υπαρκτού.

Επιπλέον, ο εθελοντικός, άτυπος χαρακτήρας της ομάδας καθορίζει την οργάνωση της εργασίας βάσει ανεπαρκών πόρων, ιδίως όσον αφορά τον χρόνο. Τα περισσότερα μέλη επισημαίνουν την έλλειψη επαρκούς διαθεσιμότητάς τους ως μία από τις βασικές αδυναμίες της ομάδας και ως αιτία για τον αργό ρυθμό εξέλιξης της δραστηριότητάς της. Με άλλα λόγια, τα μέλη φαίνεται να μην μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις όλων των εργασιών που έχει θέσει ως στόχο η «Co-Hab Athens» – συγκέντρωση, σύνθεση και διάχυση γνώσης, σχεδιασμός και διαμόρφωση προτύπου, άσκηση πολιτικής πίεσης για θεσμικές αλλαγές, υλοποίηση ενός πρώτου παραδείγματος.

Η έλλειψη εστίασης σχετικά με τη δραστηριότητα της ομάδας αναδείχθηκε εντονότερα το τελευταίο εξάμηνο με την προσθήκη μελών με σαφές κίνητρο για τη συμμετοχή τους την κάλυψη των στεγαστικών τους αναγκών. Η εξέλιξη αυτή έχει αναγκάσει τα μέλη ως μεμονωμένα άτομα να αναστοχαστούν πάνω στη θέση τους απέναντι στο εγχείρημα, αλλά και να επανεξετάσουν τους στόχους της ομάδας συνολικά. Ανακύπτει, πλέον, το ερώτημα αν η «Co-Hab Athens» θα μπορούσε να κινητοποιήσει τη δράση για δημιουργία συ-

νεταιρισμού, αν θα μπορούσε δηλαδή να θέσει η ίδια σε εφαρμογή κάποιο από τα σενάρια που επεξεργάζεται ή αν θα ήταν πιο ωφέλιμο να επικεντρωθεί στην υποστήριξη, με χρήσιμη γνώση και δικτύωση, πρωτοβουλιών που θα αναδύονταν ως ξεχωριστές οντότητες και θα είχαν ως ξεκάθαρο και βασικό στόχο τη δημιουργία συνεταιρισμού για εξασφάλιση κατοικίας.¹³

Στο ίδιο πλαίσιο έχει έρθει στο προσκήνιο το ζήτημα της μετάβασης της «Co-Hab Athens» από άτυπη ομάδα σε οργανισμό με νομική μορφή. Μεταξύ των μελών οι απόψεις δίστανται όσον αφορά τη χρησιμότητα και τον σκοπό μιας τέτοιας κίνησης τη δεδομένη στιγμή. Κάποια μέλη πιστεύουν ότι θα βοηθούσε τόσο στη θεσμική ορατότητα της ομάδας και στη δυνατότητα εύρεσης πηγών χρηματοδότησης όσο και στην ανάληψη ευθύνης εκ μέρους των μελών. Άλλα μέλη θεωρούν ότι δεν χρειάζεται τέτοιου είδους ενθάρρυνση για δέσμευση και ότι η ίδρυση νομικής οντότητας είναι πρόωμη δεδομένης της διαδρομής που απαιτείται ακόμη για την ωρίμανση του όποιου εγχειρήματος.

Είναι προφανές ότι η ομάδα διανύει μια κομβική περίοδο κατά την οποία καλείται να επιλέξει την κατεύθυνση που θα πάρει για το επόμενο διάστημα και η οποία θα αναδιαμορφώσει την ταυτότητά της. Παράλληλα, άτομα διάφορων κοινωνικών και πολιτικών υποβάθρων έρχονται διαρκώς σε επαφή με την «Co-Hab Athens» και εκδηλώνουν ενδιαφέρον για συμμετοχή ή συνεργασία, επιβεβαιώνοντας τη συνάφεια της ιδέας της συνεταιριστικής κατοικίας με την παρούσα κοινωνική συνθήκη.

Επίλογος

Το γεγονός ότι η συλλογική ιδιοκτησία δεν εμπίπτει σε καμία οικεία κατηγορία πρακτικών ή ιδεολογίας στην Ελλάδα, ενώ απαιτεί μακροχρόνιες, πολύπλοκες κοινωνικές διαδικασίες με υψηλό χρηματικό κόστος και δεν υποστηρίζεται θεσμικά, σίγουρα δυσχεραίνει το έργο της διάδοσης της ιδέας με στόχο τη δημιουργία του πρώτου συνεταιρισμού κατοικίας.

Η «Co-Hab Athens» στα τρία χρόνια ύπαρξής της έχει συγκεντρώσει πολύτιμη γνώση και εμπειρία μέσα από τη διοργάνωση διάφορων εκδηλώσεων, συμπεριλαμβανομένου ενός διαρκούς ανοιχτού μηνιαίου εργαστηρίου με σκοπό τη γνωστοποίηση των εννοιών που σχετίζονται με τη συνεταιριστική κατοικία και τον σχε-

διασμό ενός παραδείγματος προς υλοποίηση για τον αστικό χώρο της Αθήνας. Παρά τις δεδομένες δυσκολίες και χάρη στις απαραίτητες αναπροσαρμογές, τα μέλη της «Co-Hab Athens» συνεχίζουν τη δραστηριότητά τους για ενεργοποίηση του συλλογικού φαντασιακού, πεπεισμένα για την αναγκαιότητα της εν λόγω πρακτικής και για τη δυνατότητα εφαρμογής της.

Σημειώσεις

2. <http://thisisaco-op.gr/en/events-press/events/34-en-co-housing-practices-workshop.html>
3. <https://koinoathina.wordpress.com/about-2/>
4. <https://www.inura.org/v2/#English>
5. <http://nethood.org/>
6. <http://athensbiennale.org/uncategorized/project-akinito/>
7. Ειδικά στη Ζυρίχη ο θεσμός της συνεταιριστικής κατοικίας είναι πολύ ανεπτυγμένος τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη. Συνεπώς, το γεγονός ότι η Δ.Σ. και ο Π.Α. διατηρούσαν δεσμούς με εκπροσώπους των συνεταιρισμών από την πόλη αυτή δεν είναι τυχαίο. Από την άλλη πλευρά, οι δεσμοί αυτοί έπαιξαν ταυτόχρονα σημαντικό ρόλο για να επιλεγεί η Ζυρίχη ως βασικός τόπος άντλησης έμπνευσης και τεχνογνωσίας.
8. <http://nethood.org/housing/zurich/>
9. Πολύ κοντά στην ελληνική περίπτωση βρίσκεται το εγχείρημα μιας αντίστοιχης ομάδας στη Σλοβενία: <http://zadrugator.org/conference-english/>
10. Προσυνεδριακή ημερίδα «Συλλογικές παρεμβάσεις για την κατοικία και τη μικροϊδιοκτησία στις γειτονιές της Αθήνας». Διοργάνωση: ΣΑΔΑΣ Αττικής. Παρουσίαση με τίτλο: «Διαδικασίες μεταφοράς γνώσης στον τομέα της συνεταιριστικής κατοικίας». http://www.sadas-pea.gr/prosynedriaki-imerida-co-habEbpebti5-10-2017_synedrio-sadas-tm-attikis/5/10/2017, Αθήνα, Ε.Μ.Π.
11. Τέταρτο πανευρωπαϊκό συνέδριο για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία UNIVERSSE 2017. Συνεδρία: «Συλλογικές μορφές κατοικίας και ιδιοκτησίας: Εμπειρίες και προβληματισμοί» <https://universse2017.org/programma/#s1618> και εργαστήριο: «Συνεταιριστική κατοικία και ιδιοκτησία: Σενάρια για την Αθήνα» <https://universse2017.org/programma/#k1214>. 10 και 11 Ιουνίου 2017, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
12. Ο τρόπος εφαρμογής του μοντέλου των οικοδομικών συνεταιρισμών θεωρείται εντελώς διαφορετική πρακτική. Επεξηγηματικά παρατίθεται παρακάτω απόσπασμα της συνέντευξης με τη Δ.Σ.: «Το θεσμικό πλαίσιο των αστικών και οικοδομικών συνεταιρισμών έδινε τη δυνατότητα να συνεχίσει να υφίσταται και μετά την οικοδόμηση μια νομική οντότητα που θα διαχειριζόταν συλλογικά μια ιδιοκτησία. Δεν προϋπέθετε τη σύσταση οριζόντιας και κάθετης ιδιοκτησίας και τη διανομή της ιδιοκτησίας στα μέλη. Ωστόσο, η δυνατότητα αυτή δεν αξιοποιήθηκε και όσοι οικοδομικοί συνεταιρισμοί δημιουργήθηκαν δεν χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλείο για κάτι πέρα από την οικοδόμηση κατοικιών κάτω του κόστους. Μετά την πλήρωση του σκοπού τους διαλύονταν. Για αυτό λέμε ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει καμία παράδοση συνεταιριστικής κατοικίας ή συλλογικής μορφής ιδιοκτησίας».
13. Υπάρχουν παραδείγματα παρόμοιων συνεταιριστικών εγχειρημάτων συμβουλευτικής και τεχνικής υποστήριξης, όπως το

«LaDinamo» (<http://ladinamofundacio.org/?lang=es>, ιστότοπος στα ισπανικά και τα καταλανικά) ή το «SostreCivíc» (<https://sostrecivicoop/>, ιστότοπος στα καταλανικά).

Πηγές

- Amit, V. (2003). Introduction: Constructing the Field. Στο: Amit, V. (επιμ.). *Constructing the Field: Ethnographic Fieldwork in the Contemporary World*. Routledge, σελ. 1-18.
- Apostol, I. (2015). Urbanity and the Right to Difference. *Studies in History and Theory of Architecture*, 3, σελ. 160-173.
- Βαταβάλη, Φ. και Χατζήκωνσταντίνου Ε. (2016). Χαρτογραφώντας την ενεργειακή φτώχεια στην Αθήνα της κρίσης. Στο Μαλούτας Θ., Σπυρέλλης Σ. Ν. (επιμ.) *Κοινωνικός άτλαντας της Αθήνας*. Ηλεκτρονική συλλογή κειμένων και εποπτικού υλικού. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.athenssocialatlas.gr/αρθρο/ενεργειακη-φτωχεια/>. [Ημερομηνία πρόσβασης: 17-3-2019].
- Clifford, J. (1986). Introduction: Partial Truths. Στο: Clifford, J., και Marcus, G. E. (επιμ.). (1986). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Univ. of California Press, σελ. 1-26.
- Davidovici, I. (2017). Ideology and Collective Life: Zurich's New Cooperatives. Στο: D. Boudeted. *New Housing in Zurich. Typologies for a Changing Society*, Zurich: Park Books, σελ. 203-207.
- Lohry, M. (2017). Housing by Other Means, The Story behind one of Zürich's most Progressive Developments. In Conversation with Kalkbreite Co-founder and Developer, Res Keller. [στο διαδίκτυο] Medium.com. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://medium.com/@MatthewLohry/housing-by-other-means-46256bbca3ee>. [Ημερομηνία πρόσβασης: 4-3-2019].
- Μαλούτας, Θ και Σπυρέλλης, Σ. Ν. (2016). Κενές Κατοικίες. Στο Μαλούτας Θ., Σπυρέλλης Σ. Ν. (επιμ.) *Κοινωνικός άτλαντας της Αθήνας*. Ηλεκτρονική συλλογή κειμένων και εποπτικού υλικού. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.athenssocialatlas.gr/αρθρο/%20κενες-κατοικίες/>. [Ημερομηνία πρόσβασης: 17-3-2019].
- Meadow, T. (2013). Studying each Other: On Agency, Constraint and Positionality in the Field. *Journal of Contemporary Ethnography* 42(4), 466-481.
- Meyer, M. (2010). The Rise of the Knowledge Broker. *Science Communication, SAGE Publications* 32(1): 118-127.
- Rakopoulos, T. (2018). Γέφυρες αλληλεγγύης: Εναλλακτικές οικονομίες διατροφής στην αστική Ελλάδα. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* (149), 121-136.
- (2014). Άτυπη και ανεπίσημη οικονομία αλληλεγγύης στην εν κρυπτώ κοινωνική πρόνοια της κρίσης. *Σύγχρονα θέματα* 124, 16-24.
- Scheper-Hughes, N. (1995). The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology. *Current Anthropology* 36(3): 409-440.